

Отже, принцип законності діяльності міліції полягає в обов'язковому дотриманні і виконанні законів і підзаконних актів останньою. Розмаїття в підходах щодо визначення законності не дає підстави протиставляти одне визначення іншому, тому що усі вони з різних боків відображають властивості єдиної категорії – законності. Також можна наголосити на двох аспектах принципу законності діяльності міліції. Перший з них полягає в тому, що на міліцію покладається завдання щодо укріплення законності і правопорядку, тобто мова йде про зовнішню спрямованість принципу. Другий полягає в тому, що сама міліція повинна суворо дотримуватись вимог закону, не допускати ніяких відхилень від його вимог, тобто принцип законності для міліції має і внутрішню спрямованість. Перш ніж вимагати дотримання законності від інших, кожен працівник міліції сам повинен бути взірцем, мати на це не тільки юридичне, а й моральне право.

Список літератури: 1. Закон України «Про міліцію» // ВВР України 1991. № 4. Ст. 20. 2. Конституція України: Основний Закон України // ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141. 3. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Т 1. Особлива частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. К., 2005. 4. Рабинович П.М. Проблемы теории законности развитого социализма. Львов, 1979. 5. Жилинский С.Э. Деятельность государства по укреплению законности. М., 1983. 6. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. М., 1981. Т. I. 7. Адміністративне право України [Підручник для юрид. вузів і фак. / АЗІ Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гарашук та ін.]; За ред. Ю. П. Битяка. Х., 2000. 8. Афанасьев В.Г. Обеспечение социалистической законности в деятельности органов внутренних дел. М., 1987.

Надійшла до редколегії 15.08.07

Т. З. Гарасимів

ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Проблема людини, особистості, її формування та розвитку завжди посідала одне з провідних місць в історії суспільної думки. У різні епохи філософи, соціологи, психологи намагалися відповісти на запитання: що таке людина, в чому полягає її природа та сутність, що таке особистість, яка її структура, під впливом яких чинників вона формується, здійснює вчинки. Відповіді були різними та неоднозначними. Вони залежали від епохи, цивілізаційної та соціокультурної приналежності авторів, стилю та способів мислення тощо.

Першими кроками в дослідженні проблеми становлення особистості у вітчизняній гуманітарній науці стали роботи, присвячені засадничим питанням людини, її сутнісним силам, структурі та умовам їх реалізації. Це розробки таких учених, як Є. Ануфрієв, С. Батенін, І. Бекешкіна, А. Буєва, І. Ватін, І. Ведін, О. Волченко, С. Гольдентріхт, Є. Железов, А. Здравомислов, Р. Карпінська, Г. Квасов, В. Кемеров, С. Ковальов, О. Крутова, О. Мисливченко,

В. Москаленко, Х. Сабіров, Г. Смирнов, А. Хлоп'єв, М. Цибра, В. Шановський, В. Шинкарук та ін.

Мета даної статті полягає у розкритті концепції становлення особистості в органічному взаємозв'язку в ній індивідуальності особистості, її самореалізації та смисложиттєвих засад в системі «індивід – суспільство».

Життєдіяльність особистості завжди була предметом особливої уваги з боку суспільства. Це зумовлено, насамперед, надзвичайним місцем, яке в усі часи посідала особистість в системі «індивід – суспільство», а також тією роллю, яку вона відігравала в ефективному функціонуванні цієї системи. Історія свідчить, що будь-яка конкретно-історична модель соціуму буде зберігати власне ество до того часу, до якого вона повною мірою проявлятиме механізми свого розгортання. А це неодмінно пов'язано з тим, як вказана суспільна система впливатиме на процес розвитку індивіда в цілому і становлення його особистості, а також «здійюватиме» весь потенціал особистості кожного індивіда – його здібності, знання, уміння, навички, потреби, інтереси, цілі, ідеали, вольовий потенціал тощо. Одним словом – сутнісні сили особистості. Ось чому в усі часи будь-які філософські доктрини, як би вони, на перший погляд, не абстрагувалися від життєвої основи, в кінцевому підсумку поверталися до людини, особистості, індивідуальності. Завдяки цьому становлення особистості як ключовий елемент її формування виступає фундаментальною соціальною проблемою.

Становлення особистості викликає неабиякий науковий інтерес. Він зумовлений, в першу чергу, внутрішніми потребами розвитку самої теорії – соціальної філософії як методології гуманітарного знання. Дослідження проблеми становлення особистості є складовим контекстом у наукових пошуках особистості, її життєдіяльності. Тенденції сучасного суспільного розвитку зумовили необхідність подальшої розробки категорій і понять, які розкривають сутність та механізми взаємодії в системі «індивід – суспільство». Становлення особистості як вузловий елемент цієї взаємодії вимагає визначення відповідного його статусу в теорії.

Аналіз сучасної світової філософської думки свідчить, що найпоширенішими та найвпливовішими щодо розв'язання проблеми особистості виступають вчення філософів – представників таких напрямів і шкіл, як персоналізм, марксизм, екзистенціалізм, неофрейдизм, сучасна релігійна філософія, а також постмодернізм (явище в сучасній науковій думці, що певною мірою стосується всіх напрямів філософії).

Найвідомішими представниками персоналізму як одного із провідних напрямів сучасної світової філософії є М. Бердяєв, Б. Боун, Е. Брайтмен, Ж. Лакруа, Е. Муньє, П. Рікер, Р. Флюєлінг. Їх поєднує розуміння особистості як первинної онтологічної реаль-

ності та вищої духовної цінності, буття якої зумовлене верховною особою – Богом [1, с. 278].

Загалом персоналізм обґрунтовує концепцію розуміння реальності як сукупності окремих духовних існувань («персон»), пов'язаних через нерационалізовану комунікацію в гармонійну цілісність. Ця гармонія є творінням верховної персони (Бога), функція якої полягає у поєднанні окремих персон [1, с. 272]. Згідно з позицією персоналізму, особистість-персона є онтологічним поняттям і виявляє себе як фундаментальний принцип буття, в якому волюва активність поєднується з неперервністю існування, що й надає особистісному існуванню «персонального» реалізування.

На нашу думку, щодо сутності та ролі особистості в суспільному житті персоналізм виступає попередником постмодернізму. На деякі особливості постмодерністського бачення особистості у філософії ми звернемо увагу дещо пізніше.

Зазначимо, що в класичному позитивістському вченні особливу увагу привертають праці філософів Київської (М. Бердяєв) та Французької шкіл (Доменак, Лакруа, Муньє, Недонсель, Рікер, Ружмон,). Розглянемо найважливіші, на наш погляд, аспекти вчень представників цих шкіл. Згідно з думкою М. Бердяєва, кожна людська особистість – це дещо унікальне, одиничне, неповторне; вона не може бути пояснена з будь-якої іншої реальності (будь-то реальність природна чи соціальна), зведеної до неї. Поняття «особистість» у філософській концепції науковця відрізняється від поняття емпіричної людської істоти, котра є, з одного боку, частиною природи, а з іншого – елементом соціального цілого. Емпірично існує людина, наділена певною тілесно-душевною організацією, що є, за М. Бердяєвим, не особистістю, а індивідумом. У ролі останнього вона має певні соціально-культурні особливості, що відрізняють її від інших індивідів, які належать до інших соціальних організмів. Отже, індивідум детермінований як суспільством, так і природою; він є, за точкою зору філософа М. Бердяєва, частиною універсуму. Оскільки індивідум підпорядковується природним і соціальним законам, він є предметом вивчення спеціальних наук – біології, психології, соціології. Що ж до особистості, то вона є духовною реальністю, а тому «жодний закон до неї не застосовний». А тому її не можна перетворити на об'єкт наукового дослідження. Ця теза споріднює філософію М. Бердяєва із вченнями про людину Кіркєгора, Ясперса, Хайдегера, Сартра. Головною характеристикою особистості є її свобода: особистість, на думку М. Бердяєва, не просто володіє свободою, вона й є сама свобода. А тому вченій відкидає ті визначення людини, які їй надавала традиційна філософія. Він не сприймає за характеристику людського буття поняття субстанції, хоча у більш ранній період своєї діяльності, під впливом вітчизняного неолейбніцтва, він

був схильний бачити в людині духовну субстанцію – монаду. Починаючи з 30-х років він відмовляється від мислення в таких традиційних категоріях, як субстанція і, навіть, буття. Особистість, як твердить М. Бердяєв, є не субстанція, а творчий акт, вона – бунт, боротьба, «перемога над «тягарем світу», свободи над рабством» [2, с. 7].

Щодо Французької школи персоналізму, то в ній, під впливом М. Бердяєва, поширюється низка принципових положень, розвинутих екзистенціалізмом. Зусилля тут спрямовуються на інтимність персони, яка б замінила «зовнішні» характеристики власності на «внутрішні». Саме інтимність мала захистити цілісність людини від тоталітаризму, нав'язування зовнішніх обставин силою, але водночас не дати замкнутися у собі, відгородитися від інших персон. Інтимність формує новий тип особистості, відмінний від того, що сформувався в умовах формально-юридичного об'єднання живих організмів та раціонально-механічного поділу в державній системі [1, с. 279].

Серед представників французької школи персоналістів найбільш визначною постаттю є Е. Муньє. У своїх працях він розкриває основи персоналістського вчення, проблеми духовного світу особистості, сенсу її життя та діяльності, стану особистості в сучасному йому світі.

Праця для Муньє – це, насамперед, творчість, у процесі якої людина є законодавчою істотою. Створюючи той чи інший продукт, людина не тільки виражає саму себе, але й певним чином завершує себе і констатує особисте Я. У праці людина виражає себе не тільки як мисляча та діюча істота, але й як відчуваюча, емоційна. Дисципліна праці, її конкретний порядок та чітка визначеність організує людину, дає їй відчуття впевненості та віри в саму себе. Одним із найсуттєвіших моментів трудової діяльності Муньє вважає досвід людської самозреченості: людина, творчо стверджуючи себе у праці, зрікається самої себе й робить це не стільки заради продукту, що нею виробляється, скільки заради іншої людини, котрій вона присвячує свою працю. Отже, праця є первинною умовою людського спілкування та інструментом виховання: дух товарищескості та любові, що панують у процесі сумісної праці, – ось та основа, на якій створюється істинно людське, особистісне співтовариство.

Важливе місце у розумінні проблем особистості посідає теорія марксизму. Соціальна філософія марксизму акцентується на суспільно-історичній природі особистості, її становленні та розвитку шляхом індивідуалізації (надбання) та актуалізації суспільних відносин. Незважаючи на суперечливість оцінок соціально-філософського вчення марксизму щодо особистості, ми вважаємо, що певні його аспекти відігравали й відіграватимуть позитивну

роль як у теорії, так і в практиці суспільного життя. Насамперед звернемо увагу на розуміння сутності особистості в марксизмі. «Сутність людини, – писав К. Маркс, – не є абстракт, властивий окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупністю усіх суспільних відносин» [3, с. 3]. К. Маркс твердив, що сутністю особистості є «її суспільна якість» [4, с. 242]. Проте, на думку В. Барановського, це твердження К. Маркса буде вірним лише за певних умов, а саме тоді, коли ми будемо розглядати «соціальну якість» у найширшому розумінні терміна «соціальний», не зводячи його до психічних, економічних чи вузько соціальних змістів [5, с. 34]. Сьогодні багато хто з критиків марксизму вважають, що цей напрям мало приділяв, або майже не приділяв уваги проблемі духовності особистості. Проте, на наш погляд, це є вірним лише почасті. Пояснюючи чинники, що зумовлюють формування особистості, марксизм указує й на механізм зумовленості духовних якостей останньої. Зрозуміло, що основним у марксистському розумінні людини є висновок про те, що люди, виступаючи «творцями» суспільства, суб'єктами суспільних відносин, водночас (і передусім) є продуктом, результатом наявних (що немовби містять у «знятому» вигляді й усі попередні) суспільних відносин, об'єктом детермінуючого впливу суспільства: «Як суспільство виробляє людину, так і вона виробляє суспільство» [6, с. 516]. Проте визначальною є зумовленість індивіда соціальними цілями: «індивід, отже, цілком визначений суспільством» [4, с. 359]. Зумовлена суспільством (соціальними відносинами) суспільна людина в процесі колективної виробничої діяльності, реалізуючи свою сутність, творить (відтворює та змінює) саму себе, суспільство, історію.

Ці постулати марксистської теорії не втратили своєї актуальності й сьогодні. Вони є вагомим аргументом проти тих сучасних теорій, в яких ідеться про те, що поведінка людини, особистості визначається «злою» чи «доброю» природою людини, «Божою волею», сексуальними інстинктами тощо.

Серед сучасних філософських шкіл, які приділяють значну увагу проблемі особистості, слід відзначити екзистенціалізм (М. Гайдеггер, С. Кіркегор, Г. Марсель, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс). Представники цього напрямку вважають, що сутнісним визначенням особистості є ірраціональна самобутність її внутрішнього світу, її екзистенція [1, с. 272]. Екзистенція – це унікальне особистісне ество людини, що втілює духовну, психоемоційну неповторність особи. Особистісний характер екзистенції робить її недосяжною для будь-яких логіко-дискурсивних, раціонально-об'єктивних методів пізнавального осягнення: внаслідок своєї загальності вони є принципово «несумісними» з особистісною (неповторно-унікальною) природою екзистенції. Тому остання, як принципово несумісна із «загальним», речово-предметним об'єктивним

світом з його раціонально-логічною структурою, гаумачиться як те, «що не є» (тобто сукупність можливостей, майбутнє тощо, на що переважно й орієнтована «екзистенція» як на предмет своїх бажань, задумів, планів, проектів), як небуття, ніщо.

Сучасний неофрейдизм (Г. Саліван, Е. Фромм, К. Хорні) наголошує на визначенні особи як вияву нею свого ставлення до інших людей через певні форми міжлюдського спілкування, уникаючи психологізаторської традиції (З. Фрейд), пояснює особистість, виходячи з внутрішніх процесів і водночас психологізуючи соціальне буття особи [1, с. 272]. Особливу увагу привертає вчення Е. Фромма, котрий використав певні аспекти психологічного вчення З. Фрейда про людину, особистість, що дало йому змогу піднести розгляд останніх до соціально-філософського рівня.

Е. Фромм розуміє людське буття як становлення людини, вдосконалення її духу. Будь-яка розмова про мораль, ціннісні орієнтації, совість та обов'язок може формуватися на ґрунті філософського осягнення людини [7, с. 11].

Висловлюючись щодо людини, Е. Фромм підкреслює: «Людина – не чистий аркуш паперу, на якому культура може писати свій текст; вона – істота, що заряджена енергією та структурована певним чином, істота, котра, адаптуючись, реагує специфічним і певним чином на зовнішні умови. Якщо б людина адаптувалася до зовнішніх умов, гнучко змінюючи свою природу, подібно до тварини, та була б здатною до життя тільки за певних умов, до яких вона розвинула спеціальну адаптацію, вона досягла б глухого кута соціалізації, що є долею будь-якого тваринного виду, тобто зупинки історії. Якщо б, з іншого боку, людина могла адаптуватися до усіх вимог, не роблячи опір тим, що противні її природі, вона ніколи б не мала будь-якої історії взагалі» [8, с. 26].

Е. Фромм приділяв велике значення проблемі людської деструктивності. З позиції всебічно обґрунтованої антропологічної концепції він критикує відому тезу: агресивна поведінка людини має філогенетичні корені, вона запрограмована в людині, пов'язана із вродженим інстинктом. На думку ж Е. Фромма, виникнення людської деструктивності стосується швидше історії, ніж передісторії [9, с. 8].

Величезну методологічну цінність має розпізнання Е. Фроммом «доброякісної» та «злаякісної» агресивності. Перша почасти належить світові людських інстинктів, друга корениться в людському характері, в людських пристрастях, якими керують спонукання зовсім не природної, а екзистенційної якості [9, с. 10].

На думку Е. Фромма, в житті є своя особиста динаміка: людина, особистість повинна зростати, проявити себе, прожити своє життя. Якщо ця тенденція стримується, енергія, спрямована на життя, розпадається та перетворюється на руйнівну. Інакше кажучи, пра-

гнення до життя та потяг до руйнування пов'язані зворотною залежністю: чим сильніше виявляється прагнення до життя, тим повніше реалізується життя, тим слабші руйнівні сили [9, с. 11].

Отже, погляди сучасних найпоширеніших філософських напрямів переконають у тому, що останнім часом наявний значний прогрес у вивченні проблем людини, особистості, існує широке та різноманітне бачення цих проблем і шляхів їх вирішення. Разом з тим багатоманітність підходів, наявність багатьох учень про людину, їх претензії на самодостатність при вирішенні сучасних проблем особистості не призводять до радикальних позитивних змін в особистісному суспільному розвитку.

Особистість – це єдність соціального та індивідуального [1, с. 273]. Вона являє собою цілісну, індивідуалізовану систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються в процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності людини соціальне та духовне поєднуються, відбувається самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин.

Розвиток особистості, розкриття її індивідуальності – це розвиток загальносуспільного в індивідуальному, зростання багатства та розмаїття її духовного світу, розвиток ініціативи і творчих здібностей. Особистість реалізує себе лише поруч з іншою особистістю у процесі суспільної діяльності. Глибина та масштаб останньої, міра самореалізації людини, а також те, наскільки збігаються її інтереси з інтересами інших особистостей і суспільства, визначають рівень розвитку особистості. Отже, індивідуалізація перетворюється на фактор усебічного розвитку особистості. Суспільство може сприяти цьому, але саме воно здатне розвиватися лише за умови наявності реальних можливостей, свободи вибору, коли особистість є одночасно й законодавцем, і виконавцем, і творцем суспільства. Відсутність таких умов неминуче призводить до стагнації суспільства, однобічного розвитку певного різновиду людської діяльності (бюрократизація, мілітаризація, професійний кретинізм тощо), що загрожує людині втратою можливості бути особистістю.

Формування особистості визначається історично даною системою суспільних відносин, культурою певної епохи, яку вона поступово опановує під час суспільної життєдіяльності. В. Нестеренко зазначає, що вирішальною умовою індивідуалізації людини є «її соціалізація – заучення людини до соціального шляхом прийняття в себе й перетворення на свій життєвий світ, відповідно до можливостей і вимог індивідуальних рис, здобутків соціального досвіду в найширшому його розумінні» [10, с. 242].

Як ми вже зазначали, особистість формується під впливом соціального, визначається соціальними чинниками. Розкриваючи співвідношення та взаємозв'язок особистісного та індивідуального через поняття людського буття, можна стверджувати, що індивідуальне в особистості становить загальний вимір людського буття, здійснюваного як співбуття. Це – певний спосіб взаємодії природно-неповторного із соціальним за переваги першого. Людина залучається до співбуття з іншими людьми як індивідуальне буття. Отже, людське співбуття здійснюється за умов наявності у ньому виміру індивідуального, відповідно й соціальне народжується лише поряд з індивідуальним.

Узагальнюючи вказане, зазначимо, що особистість не може існувати поза зв'язком з індивідуальністю, вона індивідуальна за своєю сутністю та способом існування. Водночас поняття індивідуальності не збігається з поняттям особистості. Якщо друге характеризує людину з точки зору її соціальної зумовленості, соціального вираження, то перше розкриває характерні риси особистості, форму та спосіб її буття.

Особистість формується, перебуваючи у системі певних соціальних спільнот. Залежно від типу й характеру соціальної спільноти, в якій перебуває людина, формуються й відповідні індивідуальні властивості особистості.

Список літератури: 1. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник. К.–Х., 1997. 2. Бердяев Н. А. О назначении человека. М., 1993. 3. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2 изд. М. Т.3. 4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2 изд. М. Т.1. 5. Барановський В. Ф. Духовность личности в системе современных общественных отношений. К., 1998. 6. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2 изд. М. Т.26. 7. Фромм Э. Психоанализ и этика. М., 1993. 8. Фромм Э. Человек для себя. Иметь или быть? Мн., 1997. 9. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М., 1994. 10. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. К., 1995.

Надійшла до редколегії 21.09.07